

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ЯК ЕТАПУ ЇХ ФОРМУВАННЯ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Ковальчук С. О.

Стаття присвячена дослідженню збирання доказів як етапу їх формування під час кримінального процесуального доказування. Розкрито зміст пропонованих ученими етапів збирання доказів: виявлення, пошуку, закріплення (фіксації), документування, витребування, вилучення та зберігання (збереження). На підставі проведеного аналізу теоретичних концепцій обґрунтовано доцільність виокремлення у структурі збирання доказів двох частин: їх отримання та закріплення (фіксації).

Ключові слова: формування доказів, збирання доказів, отримання доказів, закріплення (фіксація) доказів, кримінальне процесуальне доказування.

Статья посвящена исследованию собирания доказательств как этапа их формирования в ходе уголовного процессуального доказывания. Раскрыто содержание предлагаемых учеными этапов собирания доказательств: выявления, поиска, закрепления (фиксация), документирования, истребования, изъятия и хранения (сохранения). На основании проведенного анализа теоретических концепций обоснована целесообразность выделения в структуре собирания доказательств двух частей: их получения и закрепления (фиксация).

Ключевые слова: формирование доказательств, собирание доказательств, получение доказательств, закрепление (фиксация) доказательств, уголовное процессуальное доказывание.

The article is devoted to the research of the collection of evidences as a stage of their formation during the criminal procedural proof.

The generalization of the positions of the scholars, who turned to the problems of the collection of evidences in the criminal proceedings, testifies to giving them an independent meaning to the stages of gathering evidences: the detection, the search, the fixing, the documenting, the demanding, the extracting, the storing (preserving). Depending on the author's approach to the definition of the structure of criminal procedural proof, scientists use the above stages in different combinations and often put in them different content, which necessitates the disclosure of each of them. The content of the stages of the collection of evidences, offered by the scientists, is revealed: the detection, the search, the fixing, the documenting, the demanding, the extracting, the storing (preserving).

Based on the analysis of theoretical concepts, the expediency of separation in the structure of the collection of evidences of two parts has been substantiated: 1) the obtaining of the evidences (during the pre-trial investigation – by the sides of the criminal proceedings by means of the methods, specified in part 2-4 article 93 of the CPC of Ukraine, and during court trial – by the court as a result of judicial proceedings, provided in articles 332, 333, 351-361 of the CPC of Ukraine); 2) the fixing of the evidences.

Taking into account the combination in criminal procedural proof of cognitive and identity activities, the obtaining of evidences serves as the cognitive side of the of activity of subject of proof and their fixing – as its identity side. In aggregate, the

obtaining and the fixing of evidences allows to fully disclosing the content of the collection of evidences as a stage of their formation during the criminal procedural proof.

Separation in the structure of the collection of evidences of other parts is superfluous, since they are covered by the content of the indicated stages (the detection, the search, the documenting, the demanding, the extracting of evidences) or are not the part of the structure of criminal procedural proof (the storing of evidences).

Key words: formation of evidences, collection of evidences, obtaining of evidences, fixing of evidences, criminal procedural proof.

Постановка проблеми та її актуальність. Початковим етапом кримінального процесуального доказування виступає формування доказів, яким охоплюється процесуальна діяльність суб'єктів доказування щодо збирання, перевірки та оцінки доказів. Збирання доказів визначається в якості самостійного етапу як законодавцем (ч. 2 ст. 91 та ст. 93 КПК України), так і практично усіма вченими. Доцільність його виокремлення як окремого етапу пояснюється тим, що «доказування не може бути зведене до логічних операцій з обґрунтування висновків, а включає в себе пізнавальну діяльність, пов'язану з отриманням аргументів для обґрунтування цих висновків, тобто доказів» [1, с. 31]. При цьому більшість вчених звертає увагу на умовність терміну «збирання доказів» [2, с. 137; 3, с. 55; 4, с. 73], що пояснюється його невідповідністю: 1) онтологічним основам доказування: відсутністю у природі доказів у готовому вигляді [1, с. 32; 2, с. 137; 3, с. 55] та набуттям фактичними даними статусу доказів не до, а після надання їм уповноваженим суб'єктом певної процесуальної форми [4, с. 73]; 2) його гносеологічним основам: неврахуванням чуттєвого безпосереднього й опосередкованого пізнання фактів та обставин, до здійснення якого доказів не існує; 3) правовим основам доказування: вживання цього терміну створює передумови для використання на практиці в якості доказів відомостей, отриманих за межами призначеної для цього кримінально-процесуальної форми [5]. Водночас, термін «збирання доказів», як обґрунтовано відзначається у доктрині кримінального процесу, «має не лише узагальнюючий, вказуючи на кінцеву мету діяльності суб'єктів, спрямованої на отримання та формування доказів, але певною мірою й спрощений, ніж його дійсна сутність, характер» [6, с. 119], а його використання у кримінальному процесуальному законі виступає прийомом законодавчої техніки [6, с. 121-122] і не тягне будь-якої законодавчої колізії [7, с. 9].

Визначаючи у кримінальному процесуальному законі способи збирання доказів (ст. 93 КПК України),

Ковальчук С. О., 2018

законодавець не конкретизує його зміст. У доктрині кримінального процесу дослідженню структури і змісту збирання доказів присвячена істотна увага вчених. Зокрема, до розкриття вказаної проблематики звертаються В. В. Вапнярчук, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, М. М. Михеєнко, М. А. Погорецький, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило та інші вітчизняні і зарубіжні вчені. Водночас, щодо визначення структури і змісту вказаного етапу формування доказів ними висловлюються різні підходи.

Мета статті – розкрити структуру та зміст збирання доказів як етапу їх формування під час кримінального процесуального доказування.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи зміст збирання доказів, вчені виокремлюють у структурі вказаного етапу їх формування від двох до семи складових. Узагальнення позицій науковців, які зверталися до проблематики збирання доказів, свідчить про надання ними самостійного значення таким етапам збирання доказів: 1) виявлення доказів [2, с. 137; 8, с. 15-16; 9, с. 336]; 2) пошук доказів [10, с. 270-271; 11, с. 851; 12, с. 65]; 3) закріплення [2, с. 137; 13, с. 196; 14, с. 88], процесуальне закріплення [11, с. 851; 15, с. 9], фіксація [16, с. 34; 17, с. 138; 18, с. 21], процесуальна фіксація доказів [19, с. 9]; 4) документування доказів [20, с. 158; 21, с. 96]; 5) вилучення доказів [2, с. 137; 22, с. 355]; 6) вилучення доказів [17, с. 138; 23, с. 20; 24, с. 60-61]; 7) зберігання (збереження) доказів [2, с. 137; 3, с. 59; 25, с. 23]. Залежно від авторського підходу до визначення структури кримінального процесуального доказування, вчені використовують наведені етапи у різних поєднаннях і нерідко вкладають у них різний зміст, що зумовлює необхідність розкриття кожного з них.

Виявлення доказів. Термін «виявлення доказів» виступає умовним, оскільки виявляються не докази, а джерело фактичних даних – ідеальні та матеріальні сліди кримінального правопорушення, утворені у зв'язку з його подією. У ході їх виявлення, як обґрунтовано вказує А. Р. Белкін, суб'єкт доказування фактично має справу не з доказами, а з фактичними даними, що (за його припущенням) лише можуть стати доказами, тобто з відбитками події, які ще не мають процесуального статусу доказів [26, с. 189]. Така позиція повною мірою відповідає вимогам кримінального процесуального закону, в яких мова йде про виявлення речей і документів (п. 2 ч. 3 ст. 104, п. 6 ч. 2 ст. 235 і ч. 2 ст. 262 КПК України), відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 234 і ч. 1 ст. 237 КПК України), а не доказів.

Зміст виявлення доказів, на думку науковців, полягає у пошуку та відшукуванні різноманітних слідів, об'єктів матеріального світу (речей та документів), що містять в собі доказову інформацію та в подальшому можуть бути використані для вирішення кримінального провадження по суті [10, с. 270-271], а також зверненні уваги на ті або інші фактичні дані, які можуть мати чи набути доказового значення [26, с. 73]. Такий підхід до розуміння виявлення доказів є недостатньо обґрунтованим, оскільки призводить до звуження його змісту. Так, по-перше, за такого підходу об'єктом виявлення доказів виступають лише речі та документи, у зв'язку з чим не враховується можливість встановлення за допомогою пошукових дій осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під

час кримінального провадження. З огляду на важливість показань свідків кримінального правопорушення для розкриття останнього, при визначенні змісту початкового етапу збирання доказів вказаних учасників кримінального провадження потрібно розглядати в якості об'єкта виявлення. По-друге, за наведеного підходу виявленням доказів охоплюється лише діяльність сторін кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (як процесуальна, так і позапроцесуальна), з відшукування джерела фактичних даних та не враховується порядок формування доказів у ході судового провадження. Під час останнього сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, подають суду докази, а їх виявлення можливе лише внаслідок виконання органом досудового розслідування доручення про проведення слідчих (розшукових) дій у порядку ч. ч. 3 – 6 ст. 333 КПК України. По-третє, такий підхід не дозволяє вичерпно врахувати способи збирання доказів, визначені ч. ч. 2 і 3 ст. 93 КПК України, у контексті яких докази можуть бути виявлені стороною обвинувачення у ході проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України, а стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження – здійснення дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Водночас, у разі отримання сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів (стороною захисту, потерпілим – їх копій), відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, виявлення доказів як компонент їх збирання відсутній. У зв'язку з цим більш обґрунтованою є позиція вчених, які для визначення початкового етапу збирання доказів використовують термін «отримання (одержання) доказів» [2, с. 137] і розуміють під ним перехід доказової інформації від її джерела до суб'єкта доказування [27, с. 209]. Поділяючи таку позицію, потрібно відзначити, що використання цього терміну дозволить повною мірою охопити усі об'єкти пошукових дій, врахувати порядок формування доказів під час судового провадження та охопити закріплені ч. ч. 2 і 3 ст. 93 КПК України способи збирання доказів сторонами кримінального провадження, потерпілим.

Пошук доказів більш доцільно розглядати у поєднанні з їх виявленням, оскільки останнє виступає результатом пошукових дій. Виходячи із традиційно вживаної у доктрині кримінального процесу та криміналістики термінології, для позначення комплексу процесуальних і непроцесуальних дій сторони обвинувачення, спрямованих на виявлення доказів, доцільно використовувати термін «розшук», а процесуальних дій сторони захисту, потерпілого, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів, – термін «пошук». При цьому розшук (пошук) доказів є обов'язковим компонентом виявлення, оскільки, по-перше, він за відсутності підстав може не застосовуватися, по-друге, стороною обвинувачення він може здійснюватися непроцесуальними засобами (наприклад, виявлення свідків події

шляхом звернення до населення через ЗМІ [28, с. 110], а, по-третє, за допомогою розшуку (пошуку) джерело фактичних даних може бути і не виявлене.

Процесуальне оформлення доказів. У доктрині кримінального процесу, як правило, оперують терміном «закріплення доказів», а у криміналістиці – терміном «фіксація доказів». Аналізуючи наведені в юридичній літературі визначення поняття «фіксація доказів», В. А. Журавель обґрунтовано вказує, що «процесуальність роблять наголос на процесуальній формі закріплення доказів, тоді як криміналісти зосереджують увагу на змістовній складовій, роблячи упор на діяльності з фіксації та засобах цієї діяльності» [29, с. 33]. Незважаючи на наведені відмінності у розумінні термінів «закріплення доказів» і «фіксація доказів», вчені використовують його для позначення одного й того самого компонента збирання доказів, що свідчить про обґрунтованість використання цих термінів в якості синонімів. У зв'язку з цим необґрунтованою є позиція вчених, які розглядають закріплення та фіксацію доказів в якості окремих елементів процесу доказування і вказують, що фіксація здійснюється шляхом протоколювання та аудіовідеозапису процесуальної дії, а процесуальне закріплення встановлених фактів – у ході проведення нових слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій [8, с. 15; 30, с. 234]. При цьому обов'язковою вимогою закріплення (фіксації) доказів виступає дотримання процесуальної форми, у зв'язку з чим використання терміну «процесуальна» стосовно вказаних термінів є зайвим.

Визначаючи термін «закріплення (фіксація) доказів», потрібно враховувати ґносеологічний, процесуальний, криміналістичний та інформаційний аспекти в їх сукупності, що дозволить розкрити його зміст. Так, із ґносеологічної точки зору закріплення (фіксація) доказів являє собою відображення попередньо оціненого їх змісту [31, с. 36], результат якого повинен давати максимально повне уявлення про об'єкт, адекватно передавати ті його властивості й ознаки, які, власне, і роблять його доказом [32, с. 20]. У процесуальному плані вона є вираженням засвідчувальної діяльності суб'єкта доказування [26, с. 191]. У криміналістичному аспекті закріплення (фіксація) доказів являє собою систему дій із відображення доказів та умов, засобів і способів їх виявлення та процесуального оформлення. З інформаційної сторони закріплення (фіксація) доказів є операцією перекодування інформації, носієм якої виступає матеріальний об'єкт (відображуюча система) [33, с. 18].

Документування доказів. Оперуючи терміном «документування», вчені вказують, що він більш повно відображає сутність і зміст процесуальних дій, спрямованих на закріплення, зберігання і використання у подальшому зафіксованих відомостей [21, с. 96; 34, с. 172]. Термін «документування» визначається ними у правовому аспекті як вираження засвідчувальної діяльності суб'єкта пізнання (доказування, ОРД) [20, с. 162], що свідчить про врахування ґносеологічного та процесуального аспектів і залишення поза увагою криміналістичного та інформаційного. Більше того, термін «документування» в юридичній літературі використовується, як правило, для позначення здійснюваного уповноваженими посадовими особами встановленого відомчими нормативно-правовими актами комплексу

взаємозалежних дій і рішень, спрямованих на достовірне відбиття (закріплення, фіксацію) у матеріалах ОРД порядку й результатів як окремих оперативно-розшукових заходів і рішень, так і всього ходу й результатів ОРД з метою вирішення завдань ОРД та сприяння вирішенню завдань кримінального процесу [35, с. 208-209]. У зв'язку з цим використання терміну «документування» для позначення процесуального оформлення доказів є недостатньо обґрунтованим.

Витребування доказів. Витребування доказів з урахуванням норм ч. ч. 2 і 3 ст. 93 КПК України, більш доцільно розглядати у контексті способів їх збирання. Як обґрунтовано вказується у доктрині кримінального процесу витребування доказів являє собою звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження [36, с. 198]. Виконання такої вимоги призведе до отримання стороною кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, витребуваних документів і речей, а невиконання може призвести до їх отримання внаслідок проведення обшуку. У зв'язку з цим витребування доказів повною мірою охоплюється змістом їх отримання як складової збирання доказів.

Вилучення доказів. Виокремлення вченими в якості елемента збирання доказів вилучення доказів також є недостатньо обґрунтованим. По-перше, за змістовним аспектом, вилучення як отримання фактичних даних про обставини, які мають значення для кримінального провадження, охоплюється пізнавальною та посвідчувальною діяльністю суб'єкта доказування, а вилучення речових доказів і документів у натурі – його посвідчувальною діяльністю. Як вказує В. В. Вапнярчук, вилучення, що завжди передбачає можливість його примусового здійснення, не є обов'язковим атрибутом сприйняття (отримання) доказової інформації, оскільки окремі доказові відомості за своєю природою не можуть вилучатися, а можуть переходити до суб'єкта доказування лише за волею джерела доказової інформації (наприклад, давання показань свідком, потерпілим, подання висновку експерта тощо) [37, с. 218]. Крім того, вилучення речових доказів і документів у натурі застосовується не у всіх випадках, оскільки ч. 2 ст. 100 КПК України передбачає, що речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. По-друге, за функціональним призначенням вилучення доказів спрямоване на забезпечення їх збереження для подальшого використання. На це звертають увагу й самі прихильники виокремлення у структурі збирання доказів їх вилучення, які вказують, що воно переслідує мету забезпечити можливість їх використання для доказування, приєднання їх до матеріалів кримінального провадження та служить засобом їх збереження для слідства і суду [10, с. 271]. Повною мірою це стосується й пакування речових доказів, яке окремими вченими виокремлюється як самостійна складова збирання доказів [38, с. 31]: за змістовним аспектом воно охоплюється посвідчувальною діяльністю суб'єкта доказування, а за функціональним призначенням – спрямоване на забезпечення їх зберігання для подальшого використання.

Зберігання (збереження) доказів. Позиція вчених, які розглядають зберігання (збереження) доказів як

самостійний елемент збирання доказів, також викликає заперечення. По-перше, у змістовному аспекті збирання доказів як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення збереження доказів, не охоплюється ні пізнавальною, ні посвідчувальною діяльністю суб'єкта доказування. Досліджуючи змістовний аспект збирання речових доказів, окремі вчені вказують, що заходи з їх збирання можуть носити процесуальний характер (наприклад, приєднання до матеріалів кримінального провадження) або бути техніко-криміналістичними (консервація об'єктів, які мають доказове значення, їх покриття захисними плівками тощо) [26, с. 198]. Проте, таке розуміння призводить до змішування понять, оскільки збирання доказів зводиться до вилучення речових доказів і документів у природі. Водночас, заходи, спрямовані на забезпечення збереження речових доказів і документів, підлягають вжиттю з моменту їх вилучення і до моменту фактичного виконання процесуального рішення, яким завершується кримінальне провадження та яким вирішено їх долю. По-друге, за функціональним призначенням збирання доказів спрямоване на забезпечення можливості їх подальшого використання. У зв'язку з цим воно не може розглядатися в якості самостійного елемента збирання доказів. Наведені аргументи стосуються й транспортування речових доказів, яке окремими вченими виокремлюється як самостійна складова збирання доказів [38, с. 31]: за змістовним аспектом воно не охоплюється пізнавальною та посвідчувальною діяльністю суб'єкта доказування, а за функціональним призначенням – спрямоване на забезпечення їх збереження.

Висновки. Проведене дослідження структури та змісту збирання доказів дає змогу стверджувати, що воно виступає початковим етапом їх формування та складається з двох частин: 1) отримання доказів (під час досудового розслідування – сторонами кримінального провадження за допомогою способів, визначених ч. ч. 2-4 ст. 93 КПК України, а під час судового провадження – судом унаслідок проведення судових дій, передбачених ст. ст. 332, 333, 351-361 КПК України); 2) закріплення (фіксації) доказів. З урахуванням поєднання у кримінальному процесуальному доказуванні пізнавальної та посвідчувальної діяльності, отримання доказів виступає пізнавальною стороною діяльності суб'єкта доказування, а їх закріплення (фіксація) – її посвідчувальною стороною. У своїй сукупності отримання та закріплення (фіксація) доказів дають можливість у повному обсязі розкрити зміст збирання доказів як етапу їх формування. Виокремлення у структурі збирання доказів інших частин є зайвим, оскільки вони або охоплюються змістом наведених етапів (виявлення, пошук, документування, витребування, вилучення доказів), або не входять до структури кримінального процесуального доказування (збирання доказів).

Література

1. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. М.: «Норма», 2010. 240 с.
2. Капліна О.В. Кримінальне процесуальне доказування та його суб'єкти: лекція. *Право України*. 2014. № 10. С. 136-147.
3. Серета Ю.М. Формування доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2012. 213 с.

4. Литвин О.В. Кримінальне процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2015. 214 с.
5. Доля Е.А. Формирование доказательств на основе результатов оперативно-розыскной деятельности: монография. М.: «Проспект», 2014. 376 с.
6. Балакшин В.С. Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания (важнейшие проблемы в свете УПК Российской Федерации): дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Екатеринбург, 2005. 533 с.
7. Самоходкина О.С. Доказывание при производстве по уголовным делам в суде первой инстанции: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ростов н/Д, 2006. 209 с.
8. Берназ В.Д. Структура доказування у кримінальному провадженні за новим КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 11-17.
9. Комісарчук Ю.А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: «Юридична»*. 2011. Вип. 4. С. 333-343.
10. Байдеріна Ю.О. Технологія збирання доказів. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 269-272.
11. Слінько С.В. Кримінальний процес у руслі Європейської конвенції з прав людини. *Форум права*. 2011. № 2. С. 848-852.
12. Іщенко А.В., Ієрусалимов І.О., Удовенко Ж.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 160 с.
13. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: «Юрінком Інтер», 2006. 632 с.
14. Сібільова Н.В. Сучасні проблеми організації та функціонування в Україні судової влади. *Питання боротьби зі злочинністю*. Вип. 10. Х.: «Право», 2005. С. 79-89.
15. Кубрак П.М. Деякі теоретичні та практичні питання доказування в стадії досудового розслідування. *Еволюція уголовного судопроизводства на постсоветском пространстве (книга вторая)*: матер. Междунар. науч.-практ. конференции. К.: Университет экономики и права «КРОК», 2006. С. 3-13.
16. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара: Издательство «Самарский университет», 2004. 191 с.
17. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: підручник. К.: «Істина», 2010. 496 с.
18. Дєєв М.В. Достатність доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2007. 218 с.
19. Криміналістика (криміналістична техніка): курс лекцій / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков. К.: МАУП, 2001. 216 с.
20. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Засоби документування процесуальних дій та доказове значення результатів їх застосування. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. пр.* 2010. № 3(7). С. 158-163.
21. Дем'янчук В.А. Фіксація інформації при розгляді кримінальної справи у суді: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2009. 225 с.
22. Уголовно-процесуальное право Российской Федерации: учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. 2-е изд., перераб. и доп. М.: «Норма», 2009. 1072 с.

23. Чучукало О.І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2004. 204 с.
24. Тertyшник В.М. Доказательства и доказывание в советском уголовном процессе: Фондовая лекция. Х.: ХИВД, 1992. 80 с.
25. Котюк І.І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2008. 427 с.
26. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М.: «Норма», 2007. 528 с.
27. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М.: «Кнорус», 2008. 704 с.
28. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. М.: «Юрист», 2009. 175 с.
29. Журавель В.А. Фіксація вербальної інформації: правові та організаційні проблеми. *Юрист України*. 2011. № 1 (14). С. 33-39.
30. Рогатинська Н.З. Деякі проблеми щодо доказування та його елементів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія: «Юридичні науки». 2015. № 2. С. 230-235.
31. Соркин В.С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве: монография. Гродно: ГрГУ, 2002. 95 с.
32. Скільська Л.Д. Кримінально-процесуальні та тактико-криміналістичні особливості фіксації результатів огляду місця події: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Івано-Франківськ, 2010. 221 с.
33. Цомая С.Д. Правовое регулирование и доказательственное значение применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2007. 25 с.
34. Дем'янчук В.А., Лук'янчиков Б.Є. Документування слідчих і судових дій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 3. С. 170-177.
35. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Х.: «Арсіс», «ЛТД», 2007. 576 с.
36. Кримінальний процес: підручник / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: «Право», 2013. 824 с.
37. Вапнярчук В.В. Форми вияву доказування суб'єкта в об'єктивному навколишньому світі. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 4. С. 215-223.
38. Кириченко С.А., Кириченко Ю.О., Ткач Ю.Д. Періодизація розвитку, поняття і системно-структурна будова криміналістики: навч. посібник. К.: «РВВ КІВС», 2004. 80 с.

Ковальчук С. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»